

EUGENE J. MEEHAN*

Znanje, ki je pogoj za samostojno odločanje

Epistemološki vidik

Ena izmed bolj očitnih in daljnosežnih značilnosti tega stoletja je vsekakor velikanstvo povečanje vloge, ki jo ima družba v življenju navadnega človeka, še zlasti med industrializiranimi narodi, kar je posledično prispevalo k povečanju pomena kakovosti javnega odločanja.

Žal razvoj sposobnosti odločanja oziroma oblikovanja politike ni sledil razvoju družbe. Kljub pomembnemu napredku tehnologije na področju shranjevanja in procesiranja podatkov je vprašanje njihovega selekcioniranja in aplikacije pri vodenju in usmerjanju družbenih odnosov ostalo na začetni ravni. Sistematična in kompetentna kritika sta prava redkost. Nadvse nujni sta radikalna sprememba zvrsti znanja, ki ga potrebujejo politični analitiki, in načina, kako to znanje uporabljati pri neposrednem odločanju. Nujno potrebujemo jasen koncept o znanju, ki ga moramo imeti, da bi bili sploh sposobni sprejemati odločitve. Sporazumeti se moramo o enotnih kriterijih, ki jih bomo uporabljali za dosego spoznanj, potrebnih za vodenje in usmerjanje družbenih odnosov. Pomen, ki ga pripisujemo potrebi po spremembi obstoječega koncepta znanja, je tako velik, da ga je težko preceniti. Prav nasprotno: pričakovati je, da bo v perspektivi vpliv sprejetih načel odločanja na družbene odnose večji od katerega koli drugega vpliva, ki si ga v tem trenutku lahko sploh predstavljamo.

Zdi se, da so sedanji pogoji, ki jih tozadevno omogočata oblast in znanost, takšni, da otežujejo obnovo intelektualne spodbude. Lahko bi celo trdili, da so naravnost problematični. Oblast čuti močno nezaupanje do izobražencev, za kar obstajajo tehtni razlogi, in sicer izkušnje iz preteklosti. Z druge strani pa intelektualna srenja gleda na oblast kot na ptice selivke, katerih osnovni namen je spodbujanje nastanka kratkoročnega stanja blaginje, v katerem bodo prišli do izraza predvsem njihovi lastni sebični interesi. Kar pa je še hujše, oblast nima posluha za morebitne težave in tudi nima časa za modrovanje.

Kljub takšnemu razmišljanju ostaja vprašanje znanja še naprej v središču pozornosti. Če je znanje pravilno zastavljeno, predstavlja silo, ki ima to moč, da moč uporabi na pameten in human način. S tem da uporabljajo zgolj tisto znanje, ki ustreza njihovim namenom, imajo tisti, ki odločajo, možnost, da vodijo in usmerjajo iskanje znanja ter da vplivajo na kriterije, ki se uporabljajo pri postavljanju in ocenjevanju posameznih spoznanj. Kako uporabiti ta potencial? Kako spoznati potrebno znanje? Katere kriterije uporabiti, da bi prišli do potrebnega znanja? To so osnovna vprašanja, na katera bomo poskušali odgovoriti v tej razpravi. Cilj je priti do koncepta politike, ki bo omogočil zanesljivo doseganje objek-

* Dr. Eugene J. Meehan, profesor na Univerzi v Missouriju, St. Louis.

tivnih interesov. Koncept mora biti takšen, da ga je mogoče zagovarjati z vidika človekovih potreb in dopolnjevati z novimi človekovimi izkušnjami. Hkrati mora biti tudi uresničljiv, in sicer v tem smislu, da upošteva človekove objektivne sposobnosti. Šele takrat ko bomo prišli do tega koncepta, bomo lahko ugotovili, da so nastali pogoji za definiranje vsebine potrebnega znanja.

Uvod

Čeprav lahko besedo »politika« uporabljamo na različne načine, povezujemo njen osnovni pomen predvsem z usmerjanjem ali vodenjem medčloveških odnosov. Preprosto povedano, politika je orodje, s katerim se na primeren način usmerja ali vodi človekovo delovanje. Prav ta pomen politike bomo uporabili za izhodiščno točko podrobne analize, ki sledi. S skrbnim razčlenjevanjem zahtev, ki so podlaga znanju, potrebnemu za usmerjanje človekovega ravnanja, bomo prišli do miselne zveze, ki bo dopuščala preciznejše definiranje pojma »politika«. Zahteve morajo biti zastavljene tako, da jih je mogoče zagovarjati oziroma popravljati glede na izkušnje. Ista analitična zgradba bo hkrati predstavljala tudi temelj za preverjanje in izboljšanje same izvedbe: omogočila bo namreč vrednotenje predlogov, ki zadevajo posamezne načine odločanje ali, precizneje, argumentov, ki te načine podpirajo.

Pri odločanju je funkcija pravilno zastavljene analitične strukture enaka funkciji, ki jo pri tako razčlenjeni igri, kot je nogomet, izvaja teorija igre. Tudi preizkus se izvaja na podoben način – z ugotavljanjem rezultata. Postopek, ki mu je potrebno slediti, je v obeh primerih enak: analitik začenja z ugotavljanjem osnovnega namena igre in se nato vrača »nazaj«, zato da bi odkril najprimernejše poti za uresničevanje osnovnega namena – seveda ob upoštevanju sposobnosti igralcev in pravil igre (slednje je nujna predpostavka, ki jo je treba upoštevati, še preden se pristopi k analizi). V tem postopku se ugotavljajo nameni drugega in tretjega reda – njihovo uresničevanje je nujen in/ali zadosten pogoj za doseganje osnovnega namena. V naslednji fazi se ugotavljajo nujni in/ali zadostni pogoji za doseganje vsakega izmed podrejenih namenov kot tudi možni načini njihovega uresničevanja. Iz doseženih rezultatov je mogoče oblikovati kriterije za izvedbo: slednji bodo koristili vsem, ki želijo doseči enak namen, hkrati pa bodo nakazali tudi ustrezno obliko usposabljanja za osebe, ki so zainteresirane za sodelovanje pri tovrstnih raziskavah. Skratka: solidni analitično/teoretični okviri, ki so podlaga za odločanje, hkrati predstavljajo tudi nujni pogoj za vsako sistematično kritiko, pa tudi za izboljšanje izvedbe. Zato bomo razpravo tudi začeli s kratkim prikazom analitične strukture.

Če želimo imeti »politiko«, ki je primerna za usmerjanje dejanj, potem moramo ugotoviti tudi pojem *dejanja*. Definicija mora biti takšna, da dopušča kritiko oziroma oceno katere koli predlagane politike. Najenostavnejše bo, če »dejanje« označimo kot ravnanje, ki pomeni sposobnost proizvajanja sprememb (kar vključuje tudi situacijo, ko se ta sposobnost ne uporabi, čeprav bi se lahko). Učinek dejanja oziroma pokazatelj dejanja je v tem, da se posledično svet na določen način spremeni, do spremembe pa ne bo prišlo, če ne bi bilo tega dejanja. Čeprav so lahko dejanja zavestna ali podzavestna, je le zavestna dejanja mogoče izpostaviti kritiki oziroma jih izboljšati.

Primeren temelj za kritiko dejanj in s tem za kritiko in izboljšanje politike, ki jih proizvaja, je mogoče najti v analitični identiteti pojmov dejanja in izbire. Deja-

nja bodisi proizvajajo ali ovirajo nastanek sprememb – v tem smislu proizvajajo stvarnost, ki se razlikuje od tiste, ki bi obstajala, če se ne bi nič zgodilo. Če je dejanje zavestno, ni potrebno uporabiti sposobnosti za proizvajanje sprememb: v tem primeru bo svet sledil naravnemu razvoju dogodkov, katerega značilnost je predvidljiva prihodnost. Če pa je posameznik v situaciji, da tudi dejansko uporabi svojo sposobnost za proizvajanje sprememb, potem *mora* kot udeleženec neke situacije tudi dejansko sprožiti eno ali dve ali več različnih alternativnih stanj stvarnosti – pravzaprav mora izbrati eno izmed alternativ, ki so mu na voljo.

Znanje, ki je potrebno, da se zavestno ravnanje spravi pod intelektualni nadzor, je sestavljeno iz empiričnih oziroma »znanstvenih« in normativnih oziroma »etičnih« elementov. Najprej je treba projicirati v prihodnost, in sicer karseda precizno, vsebino bodočih stanj, ki so na izbiro. Nadalje, treba je vnaprej določiti in hkrati utemeljiti, kateri izmed možnih rezultatov bo prioriten – slednje predstavlja tudi osrednjo funkcijo akcijsko usmerjenega normativnega sistema. V tem kontekstu znanost postavlja pred človeštvo zahtevo, da mora biti etično oziroma normativno usmerjeno, in sicer v tem smislu, da se mora vsaj deloma zavedati možnih posledic. Funkcija znanosti je tudi v tem, da pomaga pri zagotavljanju pogojev za nastanek dejanj, ki so z vidika normativne ureditve opravičljiva, in sicer s tem da določa intervencijsko strategijo za doseganje želenih rezultatov. Ali, če se izrazimo nekoliko drugače, znanje funkcionira tudi kot orodje, s katerim izražamo, utemeljujemo in sledimo prioritetam: v tem kontekstu celotno človeško znanje počiva na temeljih normiranih predpostavk oziroma presoje.

Analitične zahteve

Glavne sestavine potrebne analitične strukture so: (1) razpoznaven udeleženec z vsaj določeno stopnjo sposobnosti, da proizvaja spremembe; (2) projekcija alternativnih oblik prihodnosti, ki so na voljo udeležencu; (3) niz konceptov, s katerimi je mogoče identificirati pomembne dimenzije možnih rezultatov z normativnega vidika; (4) normativni vzorec, ki je sposoben poiskati zaželen rezultat znotraj dane situacije; (5) program akcij ali politike za doseganje zaželenega rezultata; (6) monitorski sistem za sprotno usklajevanje programa akcij oziroma, precizneje, predpostavke, na katerih temelji, s sklicevanjem na že dosežene rezultate in (7) teorija znanja, ki pojasnjuje, kako uresničiti te zahteve glede na meje človekovih sposobnosti. Poleg naštetih je treba upoštevati tudi naslednje dejavnike analize: ustrezne informacije ali podatke, celo vrsto empiričnih in normativnih konceptov, merila za vrednotenje vsakega izmed kontinuumov, ki se uporabljajo za proizvajanje podatkov, jezik in nazadnje še primerno sposobnost logičnega ali računskega dojetja, potrebnega za opredeljevanje kombinirane vloge uporabljenih predpostavk in potrebnih informacij.

Če naj bi bil namen »politike« v tem, da služi kot vodilo dejanjem, potem jo je treba poiskati neke med naštetimi elementi. V tem kontekstu je t.i. »program akcij« za doseg želenih rezultatov očitno najprimernejši »kandidat«. In ker se takšno pojmovanje politike dokaj dobro ujema s pomenom, ki ga ima ta izraz v splošni rabi (npr. v razpravah na področju zunanje politike), ga bomo uporabili tudi mi. Torej je politika povsem analogna receptu v dobri kuharski knjigi oziroma postopkom sodobne medicine pri zdravljenju neke bolezni.

Kratka razlaga smisla in funkcije vsakega izmed naštetih temeljnih elementov nam bo omogočila, da dopolnimo analitični mehanizem in hkrati poiščemo vpraša-

nja, na katera naj bi odgovorila empirična in normativna raziskava. Okvire analitične strukture je mogoče preizkusiti tako, da se primerjajo rezultati dejansko izvedene raziskave z izidi drugih raziskav, ki so na voljo kot možne alternative.

(1) Kritika oziroma utemeljitev dejanj nastaja s primerjavo vsebine možnih rezultatov, ki so na voljo; le-ti so v funkciji sposobnosti udeleženca, da proizvaja spremembe. Te sposobnosti ni mogoče opredeliti, dokler se ne identificira udeleženec (zgolj status ne zadostuje). Razpon možnosti, ki so na voljo skoraj vsakemu udeležencu, je običajno zelo velik, zato se sposobnost obravnava zelo selektivno – uporabljajo se namreč kriteriji, ki so značilni za njegovo kulturno okolje in način razmišljanja. Nevarnost je seveda v tem, da selektivnost praviloma ni več vredna upoštevanja, če postane sestavni del sprejetih miselnih postopkov in jo uporabljajo tudi potencialni kritiki.

(2) Preden se začne k raziskovati vloga dejanj, je treba jasno opredeliti vsebino samega dejanja. To zahteva uporabo orodij (vzorcev), ki omogočajo projiciranje učinkov dejanj na prihodnost, in sicer s precejšnjo stopnjo točnosti in zanesljivosti. Uporabljeni vzorec bo omogočil povezavo dveh ali več elementov ali »variabel« praviloma v skladu z določenimi omejitvenimi pogoji. Ustrezen vzorec mora vsebovati vzročno predpostavko, po kateri predstavlja sprememba vrednosti ene izmed variabel nujen in/ali zadosten pogoj za delovanje tega pravila. Tem orodjem bomo nadeli naziv »teorija« – izraz se dokaj dobro ujema s pomenom, ki ga ima v eksperimentalni znanosti. Vedeti pa moramo, da v marsikaterem primeru tisto, kar na področju družbenih ali celo naravoslovnih znanosti označujemo s pojmom »teorija«, nujno ne pomeni povezave med dejanjem in rezultatom.

Ni razloga, da bi teorije, ki temeljijo na vzročni predpostavki, strogo ločevali od predvidevanj, ki napovedujejo bodoče rezultate na ta način, da jih povezujejo s specifičnimi osnovnimi pogoji in ne z vzročno zvezo. Strukturno sta obe orodji identični. Vsako je sestavljeno iz dveh ali več variabel, povezanih s skupnim pravilom in nizom omejitvenih pogojev, ki zadevajo način uporabe. Razlikujeta se po teorijah vzročnih predpostavk, ki jih vsebujeta, in ne po strukturi. Vzročna predpostavka spreminja zahteve po dokazih, ki so potrebni za sprejem posamezne teorije kot tudi same funkcije teorije. Na splošno napovedniki nastajajo z lociranjem in nato posploševanjem ponavljajočih se vzorcev razmerij iz preteklosti. Ker ne vključujejo vzročne predpostavke, je eksperimentalno preizkušanje izključeno. Podporni dokazi vsebujejo zgolj zgodovinske podatke. Pravzaprav lahko ravnanje po principu razmerja brez vzročne zveze uniči svojo napovedno koristnost. Če pa strukturi dodamo vzročno predpostavko, ki jo je mogoče utemeljiti, postane struktura sposobna za testiranje – tedaj eksperimentiranje zagotavlja podporne dokaze v prid konkretni teoriji. V tem primeru teorija dopušča tudi vključevanje intervencijske strategije, in sicer kot načina za proizvodjanje rezultata, ki ga je – glede na dano situacijo in na predvideni način ravnanja – možno vnaprej opredeliti. Navedeno kaže na pomen teorije pri določanju politike.

(3) Ker je rezultate, ki se pojavljajo kot posledica določenega izbora, mogoče izraziti na nedoločeno število načinov, je vsaka trditev, ki zadeva njihovo vsebino, pristranska in selektivna. V idealnem smislu se pri ugotavljanju rezultatov uporabljajo tisti koncepti, s katerimi se zajemajo vse tiste razsežnosti, ki so pomembne z normativnega vidika. Brez namena, da bi šli v podrobnosti, tukaj zgolj navajamo, da takšne »normativne« variable zadevajo človeške lastnosti, tj. nekatere dimenzije človekovega življenja. Drugače povedano, središčno točko normativnega odločanja vselej predstavlja vpliv, ki bi ga utegnile imeti predvidljive posledice dejanj, ki so na voljo, na posamezno populacijo.

(4) Potem ko so vsi možni rezultati zbrani, nam preostane še, da ugotovimo prioriteten rezultat in da utemeljimo izbiro – kar je druga najpomembnejša funkcija ustreznega (tj. sposobnega za odločanje) normativnega sistema. Najprej se rešuje konkreten primer, pri čemer se pretekle izkušnje uporabljajo kot podporni dokazi, potrebni za sprejem odločitve; nato se pristopi k posploševanju rešitve, in sicer z namenom da se izdelani vzorec ponovno uporabi v primeru, ko pride oziroma če sploh pride do enakega izbora. Pravzaprav je temu postopku potrebno slediti tudi pri obravnavanju konkretnih primerov.

Utemeljitev posamezne prednosti se sklicuje na vsebino rezultatov, ki izhajajo iz že vzpostavljenega niza prioritet, nastalih kot logična posledica preteklih izkušenj in takratnih možnih alternativ. Če ni prioritet, tudi utemeljitev ni mogoča. Še več: ker ni kriterijev za zaznavanje »napak«, je prav tako izključena tudi možnost t. i. metode »tipanja«, tj. možnosti preizkušanja več prioritet, dokler se ne pride do tiste, ki naj bi bila prava. Čeprav je postopek utemeljitve zapleten, ga je mogoče znatno olajšati zaradi zahteve po tranzitivnosti. Gre za to, da je treba prioritate, ki so sestavni del analitičnega aparata, prehodno postaviti tja, kjer se sekajo. Mogoče je torej vzeti kateri koli par rezultatov, in sicer kot izhodiščno točko in hkrati kot razloge, ki izhajajo iz preteklih izkušenj in dajejo odgovor na vprašanje, zakaj ima nek rezultat prednost pred drugim. Če se do takšnega razloga pride, se eden od možnih rezultatov opusti, preostali pa primerja z naslednjim. Postopek se nadaljuje, in sicer vse dotlej, dokler ne pristanemo na enem samem rezultatu oziroma dokler ne dosežemo točke indiferentnosti v odnosu na preostale možne rezultate. Ker je vsak izid opredeljen kot celota, kalkulacije niso mogoče. S tem želimo poudariti tole: če ima nekdo raje A kot B, to še ne pomeni, da ne more imeti raje B plus X kot A plus X: podobno kot posameznik, ki ima raje kavo kot čaj, vendar pa čaj z mlekom raje kot kavo z mlekom. Končno, ker je celotna struktura zastavljena induktivno, ne bo nikoli povsem kompletna; torej ni mogoče izvršiti »dedukcije« iz nekega končnega niza aksiomov.

(5) Potem ko je prednostni rezultat določen, potrebujemo še ustrezen akcijski program (politiko). V večini primerov se pri določanju teh programov uporabljajo prav tiste teorije, ki veljajo tudi za napovedovanje rezultatov. Gledano vsebinsko, politika bo sestavljena iz ene ali več teorij, ki so na ustrezen način povezane v celoto in uporabne pod določenimi omejitvenimi pogoji. Politika kot celota mora biti sposobna vsiliti konkreten izbor v dani situaciji, sicer je ni mogoče preizkusiti. Verjetnost, da bo posamezna politika uspešna, kar je odločilno pri normativnem odločanju, je odvisna od preteklih izkušenj pri uporabi te politike.

Ker je sposobnost omejena, negotovosti pa ni mogoče povsem odstraniti, je običajno treba uporabiti tudi določeno mero »interpretacije«. Pravila, ki jih zastavlja, denimo, državna uprava, običajno ne zadostujejo za odločanje v posameznih primerih in jih morajo tisti, ki »vzpostavljajo« ali izvajajo določeno politiko, dopolniti. V tem smislu je mogoče trditi, da se vsaka politika dejansko *tvori* šele na točki neposredne izvedbe. Konkretno izvajanje politike vključuje tudi dejanje »presoje«, ki pa ga ni mogoče formalizirati. S tem da se v občutljivi osebi kombinirajo skupek ustrezno organiziranih in povezanih izkušenj ter elementi normativnega aparata, je mogoče ustvariti mehanizem za odločanje, ki je sposoben preseči okvire formalne logike, proizvajati sodbe in na ta način med drugim rešiti tudi problem indukcije. Vendar pa sposobnost tovrstne presoje pomeni blagoslov zgolj v relativnem smislu – vsiljuje namreč uporabo pragmatičnih kriterijev in predpisuje naslanjanje na splošno uveljavljeno mnenje kot ultimativni temelj za postavljanje znanstvenih trditev.

(6) Zaradi obstoja negotovosti *mora* vsaka politika vsebovati primeren monitoringni sistem, s katerim se shranjujejo dokazi o normativno pomembnih učinkih politike. Opozoriti pa je treba, da je tak sistem zelo težko ustvariti, zaradi česar ga v resničnosti le poredkoma najdemo – ne nazadnje tudi zato, ker zahteva, da tisti, ki odločajo, eksplicitno navedejo podlago za odločanje. Če naj bi se z dejanji podrejenih odražali nameni tistih, ki odločajo, potem je treba jasno opredeliti tako razmišljanje, ki je podlaga za oblikovanje politike, kot tudi rezultat, ki ga je moč pričakovati – oboje pa na način, ki bo pomenil vodilo udeležencem teh postopkov. Pri kolektivnem odločanju, kjer velike populacije različno reagirajo na posamezne pojavne oblike zakonodaje, je takšno nadzorovanje nujno potrebno, če želimo, da postanejo nameni tistih, ki vodijo politiko, podlaga za odločanje. Najboljši model za morebitno posnemanje bi lahko bil povezava, ki jo srečujemo v sodobnih bolnišnicah in obstaja med operacijsko sobo in postoperacijskimi enotami za intenzivno nego. V tem primeru je potreba po nadzoru več kot očitna.

Teorija znanja

Končno, potrebujemo tudi teorijo znanja, s katero naj bi pokazali, četudi zgolj načelno, kako je glede na dane meje človekovih sposobnosti mogoče doseči osnovni namen raziskave. Ustrezna teorija se bistveno razlikuje od epistemologij, značilnih za filozofijo. Lahko celo trdimo, da je precej bližja »disciplini« na področju naravoslovnih ved, saj slednje vsebujejo kriterije sprejemljivosti, ki jih je mogoče uporabiti pri obdelavi konkretnega niza pojavov. Z vidika dejanj teorija znanja zajema vrsto predpostavk, ki omogočajo izdelavo posameznih orodij, potrebnih za doseg osnovnega namena – tistega, za katerega se to znanje sploh zahteva.

V primerjavi s športnim trenerjem, si mora tisti, ki išče primerno teorijo znanja, izmisliti lastno igro in upravičiti napor, ki ga bo vložil v to, da se je nauči. Na srečo je mogoče vsako obliko človekovega vedenja, vključno s tisto, ki zadeva ustvarjanje znanja, analitično obravnavati in jo usmeriti proti nemu in istemu splošnemu cilju. Ta cilj je mogoče, če gre za splošno predstavo, razmeroma enostavno določiti, in sicer kljub temu da se specifičnosti lahko zelo razlikujejo glede na čas in prostor. Končni namen, ki naj bi veljal kot cilj, h kateremu so usmerjeni človekovi napor, služi kot zgornja plast hierarhije analitičnih namenov in se v tem smislu lahko uporabi za razsodbo v primeru, da med njimi pride do konflikta. Vendar pa ga ni treba obravnavati kot »vsebinsko« pomembnega in ga je mogoče celo nadomestiti z drugim, če obstaja tehen razlog za sprejemanje drugačnega splošnega namena, h kateremu težijo človekova dejanja. Nadalje, različne družbe lahko sprejmejo povsem različne namene oziroma izhodišča pri vzpostavljanju lastnih normativnih struktur, in sicer kljub temu da se za mnoge izmed podrejenih namenov zdi, da so zelo razširjeni. In končno: sporazum o tem, kaj predstavlja skupni splošni namen ne pomeni nujno tudi sporazuma glede postranskih oziroma pomožnih smotrov, čeprav se načeloma razlike v zvezi s temi vprašanji lahko razrešijo potem, ko se pride do skupnega splošnega cilja. Na splošno vsak človeški sistem znanja temelji na trdni podlagi, sestavljeni iz normativnih premis. V tem smislu ni mogoče ustvariti *utemeljenega* sistema znanja brez predhodno doseženega soglasja glede vsebine te podlage. Vsak niz normativnih izhodišč mora vsebovati tudi eno prevladujočo premiso. Šele takrat ko se o posamezni

premise doseže sporazum, včasih na podlagi dogovora oziroma zavestno, pogosteje pa po tistem, nastanejo pogoji, ki govorijo v prid ali proti sprejemanju konkretnega podrejenega namena, in sicer glede vprašanja, ali je nujen in/ali zadosten za doseganje splošnega, tj. prvotnega namena. Šele takrat tudi nastanejo pogoji za opredeljevanje razlogov, s katerimi se v primeru morebitnega spora določa prednost ene premise pred drugo.

Ce kot izhodišče vzamemo pomen oziroma neprecenljivost človeškega življenja v družbi, lahko z gotovostjo trdimo, da je končni cilj vsake oblike človekove dejavnosti prav v tem, da se ohranijo oziroma izboljšajo življenjske razmere posameznih populacij. Eden izmed razlogov, ki govori v prid tezi o primarnosti človeškega življenja, je tudi v naslednjem: če bi to predpostavko zavrgli, bi človeška razmerja, ki so namenjena ljudem, izgubila svoj prvotni pomen, kar bi vsekakor predstavljalo absurd. Poleg argumenta *reductio ad absurdum* bi zavračanje te predpostavke prisililo člane neke skupine, da ocenjujejo relativni pomen in pri tem uporabljajo kriterije, ki izhajajo iz virov, ki niso človeški – kolikor vemo, pa ljudje še niso imeli priložnosti, da bi prišli do teh virov. Končno obstaja tudi absolutna potreba, da se opredeli podlaga za ocenjevanje pomembnosti. V tem trenutku še ni alternative, ki bi kot fokus namesto človeškega življenja upoštevala nekaj tretjega.

Predpostavka, da za predstavnike človeške vrste ni nič pomembnejše od človekovega življenja (v latinščini *homo mensura*), ima pri tej analizi dvojno vlogo. Prvič, s tem da opredeljuje pomen človeškega življenja, zagotavlja tudi osnovo za razvijanje drugih kriterijev pomembnosti, ki jih mora vsebovati vsak sistem znanja. Še bolj pa je pomembno to, da nam omogoča naslednje spoznanje: če o dveh življenjih ne vemo nič drugega kot to, da sta človeški, potem ni nobene podlage za dajanje prednosti enemu življenju pred drugim. To spoznanje predstavlja normativno orodje, katerega vpliv je neskončno velik. V praksi se pojavlja, seveda v primerni obliki, kot uvodna trditev načela »enakosti« ljudi, in v tem smislu je temeljno izhodišče za akcijsko usmerjeno etiko. S tega vidika je zahteva dokaj ozko zastavljena, saj ne trdi drugega kot to, da če je o dveh življenjih znano le to, da sta človeški, ni nobene podlage za diferenciranje teh življenj. Vsekakor lahko potrebno podlago zagotovijo dodatne informacije, vendar gre v tem primeru za povsem drugo stvar, ki je še en velik problem za tiste, ki se ukvarjajo z vprašanjem etičnega razmišljanja ali iskanja argumentov. Vendar pa predpostavka »enakosti«, izražena v zgornjem kontekstu, ne pomeni, da je treba posamezne ljudi obravnavati na absolutno enak način. Najpomembnejša implikacija zgornje ugotovitve je v tem, da je treba vsa odstopanja od premise enakega obravnavanja ljudi posebej utemeljiti, kar ima ogromen vpliv zlasti pri sprejemanju kolektivnih odločitev.

Drugič, premisa, da je »človek merilo«, uzakonjuje spremembo, ki pomeni prehod od iskanja znanja v splošnem smislu k iskanju intelektualnega aparata, potrebnega za usmerjanje človekovega vedenja na temeljih, ki jih je možno zagovarjati oziroma korigirati. To je vsekakor lažja naloga, kot pa če bi iskali utemeljitev za nekaj, kar je označeno zgolj s pojmom »znanje«. Dejanja zagotavljajo potrebno povezavo med sistemom znanja, ki ga ustvarja človeški trud, in ciljem, da se ohranjajo in izboljšujejo človekove življenjske razmere, kar je tudi namen znanja.

Ob teh dveh predpostavkah, ustrezni količini primernih podatkov in primernih opisnih poročilih so potrebni le še trije nameni drugega reda, in sicer kot osnovni pogoj za doseg splošnega namena človekovega obnašanja. Našteti so v nadaljevanju, in sicer po zaporedju naraščajoče kompleksnosti.

Kot prvo in verjetno tudi najbolj očitno mora biti posameznik, ki je dovzeten na vplive dogodkov, ki nastajajo v okolju, sposoben *napovedati* vsaj nekatere izmed njih, pa četudi samo zaradi elementarnega razloga preživetja. Najmanj, kar mora predvideti, so bližnje ali potencialne katastrofe – ne samo zato da se izogne tveganju uničenja, temveč tudi zato, da zagotovi ustrezno podlago za opravičevanje priorit. Običajno se napovedi nanašajo na prihodnost (ki jo glede na človekove omejene fizične in psihične zmogljivosti ni mogoče objektivno opazovati), včasih pa tudi na t. i. neopaženo preteklost (npr. napoved, da je cesta neprehodna zaradi nedavnega slabega vremena). Dogodkov, ki so bili že zaznani, kot npr. izid konjskih dirk, ni mogoče »napovedovati«, lahko pa jih opisujemo.

Vendar pa napovedovanje samo po sebi ne zadostuje za doseg osnovnega namena, ki je predmet iskanja, in sicer ohranitev in izboljšanje življenjskih razmer. Pravzaprav je »maksimalno človeško frustracijo« mogoče povsem smiselno in točno označiti kot situacijo, v kateri se lahko z gotovostjo predvidi katastrofa, pa čeprav ni načina, da bi jo preprečili oziroma se izognili njenim škodljivim posledicam. Da bi se ohranili življenjske razmere, ki jih ima posameznik, je treba opredeliti podlago za dejanja – slednja mora nujno vsebovati tudi znanje, potrebno za *obvladovanje* bodočih dogodkov (preteklost je predvidljiva, ni pa obvladljiva). S tem so mišljeni predvidljivi načini obvladovanja – bodisi v tem smislu, da se z zavestnim ravnanjem povzročajo dogodki, ali pa tako, da se preprečujejo. Vsekakor je treba vzpostaviti vez med enim ali več dejanji, ki so na voljo posamezniku z ene strani, in pričakovanimi posledicami teh dejanj z druge strani. Lahko da ta vez ne bo tako tesna, kot je povezava, ki jo ponazarjata plezanje po drevesu in bežanje pred lačnim levom – kakor koli že, pomembno je poiskati vsaj tako, četudi nadvse ohlapno vez, s katero bo lahko posameznik razpolagal vnaprej, še preden se pokaže dejanska potreba.

Končno je posameznik, ki ima na voljo vsaj določeno možnost zavestnega ravnanja – kot v zgornjem primeru, ko se pred lačnim levom lahko reši le s tem, da spleza na drevo – prisiljen *izbrati*, za kar pa je potrebno določeno znanje, ki ga mora imeti, da bi se lahko sploh odločil. Čeprav se utegne marsikomu zdeti, da izbira, ali splezati na drevo ali ne, pravzaprav ni nobena »opcija«, je še vedno treba poudariti, da je izbira vsako zavestno ravnanje, za katero je potrebna odločitev. Hkrati nas navedeni primer na prepričljiv način poučuje o tem, kaj pomeni »izbor«, da se ne odločimo za določeno ravnanje: namreč posledice so dokaj predvidljive, izid pa vsekakor nezaželen – seveda, če ne gledamo iz levje perspektive. Gledano analitično, sposobnost človekovega zavestnega ravnanja je mogoče povsem enačiti s pojmom izbire. V tem smislu je odločitev, da se navedene sposobnosti *ne* uporabijo, mogoče enačiti s pozitivnim dejanjem. Vsebina vsake izmed dveh odločitev vsebuje *vse* možne izide, ki so na voljo posamezniku v obliki zavestnega ravnanja v danem času in prostoru.

Z navedenimi tremi drugotnimi nameni seveda niso zajeti vsi nameni, ki jim v danem okolju, zavestno ali ne, sledijo posamezniki. Obstaja namreč cela vrsta namenov, katerih izpolnitev lahko bolj ali manj meri prispeva k doseganju prvotnega, osnovnega namena, npr. razvoj in prečiščenje pomena jezika, razpon matematičnih sposobnosti itd. Tako kot pri nogometu velja, da s tekom, podajanjem, brcanjem in ustavljanjem žoge niso zajeti vsi elementi igre, tako tudi za prej naštetih namene velja, da z njimi niso izčrpane vse možnosti, ki jih omogoča t. i. intelektualna človekova »igra«. Vendar pa ni nobene potrebe, da bi morali biti pri naštevanju *izčrpni*: zadostuje, da je seznam opcij ustrezen v tem smislu, da bo v največji možni meri prispeval k izboljšanju podobe o celotni igri.

Z metodološkega vidika obstajajo zelo tehtni razlogi za razumevanje znanja kot niza izračunljivih vzorcev, ki jih uporabljamo pri obravnavanju izkušenj – podobno kot velja za matematiko ali logiko. Kljub temu pa je treba poudariti, da vrednostni kriteriji in kriteriji sprejemljivosti, ki jih uporablja formalna logika, niso primerni za obravnavanje vprašanj, ki zadevajo vrednotenje postulatov znanja in načina njihove izvedbe. Treba jih je dopolniti, kar je osnovna naloga metodoloških študij. Seveda ima vsaka izvedba logike/matematike svojo povsem formalno dimenzijo, kar pomeni, da morajo biti izračuni »točni«, tj. sprejemljivi z vidika kriterijev, ki veljajo na področju logike in matematike. Kljub temu pa vsaka uporaba logike kot tudi vsi napor, da se modelira svet človekovih izkušenj, sprožajo vprašanja glede njihove vrednosti, s čimer se vsekakor presegajo zgolj logični okviri razmišljanja. Ceno, ki jo moramo plačati, ker smo zapustili svet abstraktne logike ali matematike in ga nadomestili s svetom človeških izkušenj, je mogoče označiti kot izgubo gotovosti, ki nastane kot posledica zamenjave deduktivnega z induktivnim načinom raziskovanja. Analiza, s katero se ukvarjamo v tej razpravi, lahko sugerira in priporoča niz vrednostnih kriterijev, ki jih lahko uporabljajo tisti, ki so zainteresirani za uporabo formalnih vzorcev (modelov, logike ali matematike) pri definiranju človekovih razmerij.

Indukcija: Prva ovira, ki jo je treba preskočiti, preden se začne uresničevati namen, za katerega se zahteva znanje, se kaže kot posledica omejitev, ki jih pogojuje človekova odvisnost od čutil pri pridobivanju informacij. Temu pravimo tudi problem »indukcije«. Če izhajamo iz obstoječih spoznanj, človek pridobiva prav vse informacije preko svojih čutil. To pa pomeni, da je vse senzorno pogojene informacije treba obravnavati kot nepopolne in negotove, in sicer tako z vidika njihovega pomena kot z vidika vnosa. Razlog za to trditev ni le v tem, da se izkušnje filtrirajo skozi govorni jezik (ki je lahko vir neskončnih težav), temveč tudi v tem, da so informacije, do katerih prihajamo preko svojih čutil, vselej enkratne, statične in specifične.

Kar je še hujše, informacija se vedno nanaša na preteklost, medtem ko so zahteve po znanju, ki je potrebno za ohranitev in izboljšanje življenjskih razmer, skoraj vedno usmerjene k prihodnosti. Prav prihodnost je tista, s katero je mogoče preizkusiti prepričanja in predpostavke; ugotoviti, če so se naše napovedi, prioritete in težnje uresničile ali pa so bile zgrešene. Če prihodnost ni razpoznavna za človeška čutila, potem ljudem ne preostane drugega, kot da se pri njenem obravnavanju naslanjajo na informacije, do katerih so prišli v preteklosti. Enostavna logična ali formalna ekstrapolacija je v tem primeru povsem izključena. Prav to pa je jedro problema indukcije: človeška bitja nimajo sposobnosti, da bi iz poročil, ki opisujejo dogodke v preteklosti, lahko logično sklepala o prihodnosti. Žal njihovi čutilni organi niso sposobni več kot proizvajanja in/ali opravičevanja omenjenih opisnih predpostavk.

Formalne rešitve za to dilemo ni: treba se ji je izogniti. Ena izmed primarnih funkcij katere koli teorije o znanju je v tem, da poišče sprejemljive in zanesljive načine, kako se izogniti posameznim problemom. Ker »znanje« nima »dejanskega« ali »resničnega« pomena, ki bi ga bilo moč uporabiti z namenom testiranja vrednosti predlagane definicije, se kot edina možna alternativa pojavlja tista, ki ponuja razloge za sprejemanje konkretnega pomena tega izraza. V našem primeru se znanje obravnava kot posebna oblika uporabne logike in matematike. Če upoštevamo, da pomen omogoča (vsaj načelno) ugotavljanje in ocenitev predlaganih

vzorcev in načinov njihove uporabe, potem se te trditve lahko s časom tudi podprejo, in sicer skozi rezultate, ki so nastali kot posledica njihove sistematične uporabe v družbenih zadevah. Če takega analitičnega mehanizma ni, je izključena tudi vsaka tehtna kritika. »Prepričljivi« razlogi za soglašanje s posamezno trditvijo se sklicujejo na značilne človeške težave, ki jih je mogoče rešiti s sprejemanjem ali uporabo predlaganega koncepta znanja, podprti pa so s sistematičnimi primerjavami o tem, kaj se doseže z uporabo katere koli izmed razpoložljivih alternativ, ki so v igri.

Če bi bilo možno dokazati, da konkretna konstrukcija pomena znanja omogoča izpolnjevanje osnovnih človekovih namenov, in sicer na način, ki ga je znotraj danih okvirov mogoče preizkusiti in izboljšati z izsledki človeških izkušenj, bi bil s tem nedvomno podan zadosten razlog za njeno sprejemanje, vsaj v razmerju do teh namenov. Pomembnost posameznih namenov je lahko predmet posebnih razprav. Utemeljitev se bo sklicevala na celo vrsto zapletenih medsebojno povezanih predpostavk – izkušenj vemo, da gre za niz, ki ni nikoli popoln. Razreševanje nesporazumov ali pa *prerekanje* se nadaljuje z odkrivanjem zaporednih plasti predpostavk, dokler niso izčrpane vse možnosti. Razen v primerih, ko pride do nesoglasja, ta postopek praviloma privede do sporazuma. Če pride do nesoglasja, se argument »potisne« k izvoru in nato k viru tega izvora vse dotlej, dokler se ne doseže sporazum ali pa zaide v »slepo ulico«. Pravzaprav argumenti zahtevajo vzpostavitev izomorfije med obsežnim kompleksom predpostavk in podatki, ki se nanašajo na obravnavani predmet razprave. Seveda za sporazum ni mogoče jamčiti in če sporazum ni dosežen – kljub informiranim in kompetentnim udeležencem – vprašanje še naprej ostaja sporno.

Takšna-teorija znanja izvaja celo vrsto dragocenih funkcij v raziskavi. Kot prvo raziskovalcu omogoča, da navede, »kaj pravzaprav išče«, da bi se posledično lahko ugotovilo, ali se je predmet iskanja našel oziroma uresničil. Optimalne strategije za izpolnjevanje namenov, ki se iščejo znotraj veljavnih omejitev človeške zmogljivosti, kot tudi vse druge morebitne omejitve, ki izvirajo iz okolja, je potemtakem možno razviti in jim sistematično slediti. V idealnih okoliščinah bo analitični sistem identificiral vrsto dopolnilnih in pomožnih namenov, katerih izpolnitev zadostuje za doseganje prvotnega, tj. osnovnega namena dejavnosti. V praksi se ta nivo analize le poredkoma doseže, še zlasti na področju medčloveških odnosov. Bolj pogosta je situacija, ko analitični aparat uporabniku omogoča, da identificira *nekater*e izmed osnovnih pogojev, potrebnih za doseganje danega namena v okolju, ali pa *nekater*e izmed glavnih ovir za doseganje uspeha. Ne smemo zanemarjati pomena delnih dosežkov, saj zagotavljajo izhodiščno točko pri nadaljnjem razvoju, hkrati pa predstavljajo tudi temelj za kritiko v sedanjem trenutku. Seveda pa morajo biti tudi nameni, ki so podlaga za sistem znanj, podvrženi ocenjevanju, kar povzroča enega izmed resnično temeljnih problemov človekovega intelektualnega življenja, in sicer: kako zagotoviti podporne dokaze za pomembna vprašanja.

Nadaljevali bomo s kratkim prikazom teorije znanja, ki je primerna za usmerjanje dejanj. Dve temeljni predpostavki (obe smo že obravnavali) zagotavljata osnovo za razvijanje celostne teorije. Prvič, znanje vsebuje organizirane človeške izkušnje, pri čemer »organizacija« v tem kontekstu pomeni vzpostavitev izračunljive strukture, tj. »vzorca« ali računa, ki izhaja iz izkušenj. Drugič, osnovni namen sistematične raziskave, pravzaprav vsake zavestne človekove dejavnosti, je v ohranitvi in/ali izboljšanju življenjskih razmer neke populacije. Ključ za uspeh je v majhnem številu dodatnih predpostavk, ki zadevajo sposobnost posameznika in človekovo okolje. Čeprav gre v glavnem za povsem običajne predpostavke, jih je treba eksplisitno poudariti, saj so sestavni del vsake znanstvene trditve.

Da bi se uspešno izognili problemu indukcije, je treba upoštevati štiri temeljne predpostavke, ki se nanašajo na človekove sposobnosti oziroma štiri vrste človeških sposobnosti. Vsak posameznik mora vedeti:

1. kako razlikovati in urejati neobdelana zaznavanja, jih razvrstiti v sklope ali pojme in končno izdelati koncepte, ki opredeljujejo njihova medsebojna razmerja;
2. kako učinkovito reagirati – ljudje ne smejo biti indiferentni do razlik ali sprememb, ki se dogajajo okoli njih ali znotraj njih;
3. kako generalizirati, tj. ustvarjati vzorce, s katerimi se določajo lastnosti stvari in njihova osnovna medsebojna razmerja. Takšni splošni vzorci ne poznajo nobenih časovnih ali prostorskih omejitev in v tem smislu pomenijo možnost izmikanja problemu indukcije;
4. kako izračunati implikacije, ki so potrebne za ocenjevanje določenega niza predpostavk.

Navedene predpostavke zagotavljajo dinamiko, ki je potrebna za vodenje celotnega postopka ustvarjanja, ocenjevanja in uporabe znanja. V kratkem nam teorija znanja, ki predpostavlja, da ima posameznik vse naštete temeljne značilnosti, vsaj načelno omogoča, da se izognemo logični dilemi, ki izhaja iz človekove odvisnosti do čutilnih organov pri pridobivanju informacij.

Dodatno so potrebni še operativni pogoji za funkcioniranje ljudi. Le-ti morajo imeti tri osnovne karakteristike in so razmeroma nesporni:

1. Okolje mora biti v koraku s časom.
2. Obstajati morajo določeni pozitivni poskusi ustvarjanja in izvedbe znanja iz preteklosti.
3. Znanje, ki zadeva *ponavljajoče se* dogodke, mora ustrezati vsem človekovim namenom.

Izhajajoč iz naštetih dveh skupin predpostavk bo postopek, sestavljen iz petih točk, zadostoval, da se izognemo »slepi ulici«, in sicer:

1. Najprej je treba ugotoviti namen raziskovalca znotraj teorije znanja (kot opis, napoved, nadzor ali izbiro);
2. sledi iskanje ali izdelava ustreznega vzorca za doseg tega namena;
3. postopek se nadaljuje z vzpostavitev izomorfije med vzorcem in stvarnimi izkušnjami;
4. nato se izračunajo implikacije dejanja ali spremembe znotraj vzorca in rezultati prenesejo v svet dejanskih izkušenj – ravnanje v skladu s kalkulacijami;
5. končno se revidirajo doseženi rezultati.

Vsak vzorec ali model mora imeti svoj cilj, tj. sklop izkušenj, ki je zastavljen v obliki modela; sistem znanja mora vsebovati celo vrsto vzorcev – znanje namreč ni homogeno, da bi ga lahko uporabljali le za en namen, ali pa da bi bilo podvrženo zgolj enemu kriteriju za ocenjevanje primernosti ali vrednosti. Nekateri vzorci se sklicujejo na opažanja, medtem ko so drugi normativni. Potrebni je najmanj pet bazičnih vzorcev, in sicer: 1) *koncepti* ali klasifikacije, ki naštevajo porazdeljene ali »distribuirane« attribute članov posameznega razreda; 2) *napovedi*, ki povezujejo dva ali več dogodkov s formalnimi pravili na način, da je en dogodek mogoče uporabiti za napovedovanje drugih v skladu s točno določenimi omejitvenimi pogoji; 3) *teorije*, ki prav tako s pravilom povezujejo dva ali več dogodkov, vendar hkrati vsebujejo vzročno razmerje med dogodki – slednje zagotavlja povezavo med dejanjem in rezultatom, kar je potrebno za razumno usmerjanje dejanj; 4) *prioritete* ali določanje prioritete zaporedja, ki se uporablja za selekcioniranje zaželenega izida (izida, s katerim se upravičuje ali zagovarja izbor) znotraj niza rezultatov, ki jih je mogoče izbrati; in 5) *politika* ali akcijski programi (ki so

sestavljani iz teorij, vendar služijo konkretiziranju prioritet), ki zagotavljajo način za doseganje zaželenega izida v skladu z določenimi pogoji. V glavnem so formalni izračuni, ki se uporabljajo pri izvedbi vzorca, vnaprej dani; v resnici je preverjanju ustreznosti izračunov včasih treba posvetiti precejšnjo pozornost. Kriteriji, ki jih uporabljamo pri formalnem vidiku izračunavanja, so v funkciji logike ali matematike in niso dostopni metodološki kritiki, ki jo tukaj izvajamo.

Če na grobo povzamemo, je ustvarjanje znanja kontinuiran napor, da se pretekle izkušnje postavijo v formalne vzorce, ki jih je mogoče uporabiti za uresničevanje osnovnih namenov, potrebnih za ohranitev in izboljšanje življenjskih razmer. V tem kontekstu postane razvoj posameznega področja znanja (»discipline«) vprašanje načina izražanja in izdelave organiziranih predpostavk, ki bodo pretekle izkušnje usmerile v človeško koristne metode. Koristnost določajo vrste namenov, ki jih je mogoče doseči z uporabo posameznih vzorcev. Da bi ustvarili znanje, moramo formalno vzorce oziroma račune prenesti v preteklost; vzorec, ki nastane, in vrsta dokazov, ki so potrebni za utemeljevanje njegovega sprejema in uporabe, so odvisni od namena, s katerim je bil vzorec uporabljen. Normativni nameni, sprejeti znotraj teorije znanja, zagotavljajo kriterije za ocenjevanje rezultatov raziskave. Dinamika sistema znanja je utelešena v kalkulativni sposobnosti formalne logike. Če bi lahko elemente in postopke, vsebovane v računu, trdno povezali s svetom opažanj, če bi lahko vzpostavili primerna pravila, če bi se lahko izomorfija med vzorci in izkušnjami zastavila na ustrezni podlagi, skratka, če bi se izpolnili vsi ti pogoji, potem bi lahko govorili o tem, da smo prišli do koristnega (spo)znaja, ki ga je po potrebi mogoče tudi popravljati.

Prevedla

Bojana Hočevvar-Frantar